

Розділ VII. Прокурорський нагляд за додержанням і застосуванням законів про захист прав неповнолітніх

§ 1. Завдання прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів про захист прав неповнолітніх

§ 2. Нагляд за додержанням законів про права неповнолітніх, які потребують підвищеного соціального захисту

§ 3. Нагляд за додержанням трудових прав неповнолітніх

§ 4. Нагляд за додержанням законодавства про освіту

§ 5. Захист майнових прав неповнолітніх засобами прокурорського нагляду

§ 6. Нагляд за додержанням законів про попередження правопорушень серед неповнолітніх

§ 7. Особливості нагляду за розслідуванням кримінальних справ про злочини, а також суспільно небезпечні діяння, скоєні неповнолітніми

§ 1. Завдання прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів про захист прав неповнолітніх

Захист прав неповнолітніх є одним із пріоритетних напрямків наглядової діяльності органів прокуратури щодо захисту прав громадян (п. 2.4 наказу Генерального прокурора України № 6 гн від 15.04.2004 р. “Про організацію наглядової роботи органів прокуратури щодо захисту прав і свобод громадян та інтересів держави”). Законодавство, яке забезпечує права неповнолітніх, складається, перш за все, з норм міжнародного права (Конвенція ООН про права дитини, Пекінські правила тощо), Конституції України (статті 52, 53), які передбачають піклування держави про дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, гарантують доступність та безоплатність освіти в державних учбових закладах; численних законодавчих актів, (таких, як Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”), урядових та відомчих актів, які розкривають механізм застосування законодавства про права неповнолітніх.

Відповідно до наказу Генерального прокурора України № 6/1 гн від 15.04.2004 р. “Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх”, основними завданнями на зазначеному напрямі діяльності є:

- захист прав і свобод неповнолітніх, гарантованих Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, законами України;

- нагляд за додержанням законів органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, на які покладено обов'язки щодо захисту прав дітей, профілактики правопорушень і бездоглядності;

- нагляд за додержанням законності в діяльності спеціальних установ для неповнолітніх: приймальників-розподільників, притулків, загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ соціальної реабілітації, центрів медико-соціальної реабілітації. Прокурори мають систематично висвітлювати в засобах масової інформації діяльність органів прокуратури щодо захисту прав дітей і підлітків, попередження серед них правопорушень, не допускати при цьому публічного оприлюднення відомостей, які б могли вказати на особу неповнолітнього правопорушника чи дитину, яка потерпіла від злочину (п. 9 наказу Генерального прокурора України № 6/1 гн від 15.04.2004).

Діяльність прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх має комплексний характер і забезпечується під час виконання всіх функцій, покладених на органи прокуратури: нагляду за додержанням і застосуванням законів; нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство; представництва інтересів громадянина в суді у випадках, визначених законом; підтримання державного обвинувачення в суді; нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

§ 2. Нагляд за додержанням законів про права неповнолітніх, які потребують підвищеного соціального захисту

До числа дітей та підлітків, які потребують підвищеного соціального захисту, відносяться неповнолітні — сироти або напівсироти, які позбавлені батьківської опіки (наприклад, у зв'язку із засудженням батьків до позбавлення волі або позбавлення їх батьківських прав), які виховуються та навчаються у дитячих будинках та школах-інтернатах, а також діти-інваліди.

При здійсненні нагляду за додержанням майнових та інших прав і законних інтересів неповнолітніх прокурор, перш за все, перевіряє виконання органами опіки та піклування (ст. 19 Сімейного кодексу України) їх обов'язків щодо здійснення вказаних функцій. Органами, які безпосередньо ведуть справи з опіки та піклування, є відділи та управління освіти виконкомів міських рад та районних державних адміністрацій, а також виконкоми селищних та сільських рад, які здійснюють свою діяльність у відповідності з

вимогами Сімейного кодексу України, законів, а також правил, які затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Під час перевірки законності рішень виконкомів рад за заявами про усиновлення дітей та виявлення фактів усиновлення з порушенням встановленого порядку (ст.ст. 223-228 Сімейного кодексу України) або всупереч інтересам дитини прокурор має право вимагати скасування всиновлення у судовому порядку (ст. 240 СК України).

Прокурором також звертається увага на наявність підстав для встановлення опіки або піклування; своєчасність влаштування дітей, які залишилися без батьківської турботи, шляхом встановлення над ними індивідуальної опіки, піклування або направлення до дитячих закладів.

Прокурори мають з'ясовувати також, чи контролюють органи опіки та піклування виконання відповідних обов'язків, як вони реагують на факти зловживань правами з боку опікунів та піклувальників, чи ставляться питання про визнання недійсними угод, які порушують права дітей (зокрема, щодо розпорядження їхнім житлом), чи відшкодовується їм майнова шкода, чи додержується порядок виплати грошової допомоги на дітей, які перебувають під опікою та піклуванням, тощо.

Складовою частиною прокурорського нагляду в цій сфері є перевірки своєчасності виявлення державними органами та громадськими організаціями осіб із числа батьків, які не виконують своїх обов'язків щодо утримання та виховання дітей, попередження бездоглядності та правопорушень. До таких батьків своєчасно повинні застосовуватися передбачені законодавством заходи, аж до вилучення дітей із неблагополучних сімей та визначення їх правового статусу, а також позбавлення батьківських прав.

Під час проведення перевірок додержання прав неповнолітніх, які знаходяться у дитячих будинках, інтернатних закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, основна увага повинна приділятися виконанню вимог закону про повноту забезпечення таких дітей харчуванням, одягом, здійсненню оздоровчих заходів та ін. Оскільки з'ясування пов'язаних з цим питань потребує спеціальних знань, до перевірки залучаються спеціалісти.

Неповнолітнім, які потребують підвищеного соціального захисту, виділяються грошова допомога та компенсаційні виплати за цільовими державними програмами (наприклад, "Діти України", "Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи"). При здійсненні нагляду за додержанням цього законодавства головна увага звертається на те, чи своєчасно та у повному обсязі і за призначенням були використані вказані кошти, чи не було зловживань та розкрадань при їхньому розподілі.

Реагуючи на виявлені порушення прав підлітків, які потребують підвищеного соціального захисту, прокурор насамперед звертає увагу на своєчасне поновлення їх прав, використовуючи за необхідності процедуру їхнього захисту в порядку цивільного судочинства шляхом пред'явлення в інтересах підлітків позовів про визнання незаконними угод, про стягнення заборгованості із соціальних виплат, відшкодування шкоди, яка була завдана внаслідок незаконних дій або бездіяльності посадових осіб, опікунів, піклувальників тощо. З урахуванням характеру порушень використовуються й інші заходи прокурорського реагування.

§ 3. Нагляд за додержанням трудових прав неповнолітніх

Прокурорський нагляд за додержанням законів про працю неповнолітніх має своїм завданням засобами прокурорського реагування сприяти реалізації законодавства щодо бронювання та створення нових робочих місць для неповнолітніх, обов'язкового працевлаштування випускників загальноосвітніх і професійно-технічних закладів, охорони трудових прав неповнолітніх (п. 4.5. наказу Генерального прокурора України № 6/1 гн від 15.04.2004 “Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх”). Перевірки додержання законодавства про працю неповнолітніх можуть проводитися як в контролюючих органах (місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, служба зайнятості, інспекції з охорони праці, МСЕК та ін.), так і безпосередньо на підприємствах та в господарюючих організаціях, заснованих на різних формах власності. Приводами до проведення таких перевірок можуть бути скарги та заяви, матеріали засобів масової інформації, участі прокурора у засіданнях колегіальних органів, відомості про нещасні випадки з підлітками тощо.

Маючи інформацію про те, що керівники підприємств та організацій всупереч закону ухиляються від прийняття на роботу підлітків, прокурор витребує із виконкому міської (районної) ради відомості про квоту робочих місць для підлітків. У відповідності до ч.6 ст.7 Закону “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, при відмові в прийнятті на роботу підлітків, у межах встановленої квоти, з підприємств стягується штраф у розмірі середньорічного заробітку за кожну таку відмову.

Повідомлення про такі порушення закону можуть стати для прокурора підставою до вжиття відповідних заходів реагування як щодо окремих підприємств та організацій, їх посадових осіб, так і в цілому по місту (району).

В той же час при перевірках виконання законів прокурори повинні вживати заходів щодо припинення такої форми експлуатації дитячої праці, як прийом на роботу підлітків, які не досягли віку, встановленого законом (ст. 188 КЗпП), тобто 16 років, а у виключних випадках — 15 років (за згодою профспілкового комітету) та з 14 років (учні шкіл, професійно-технічних закладів освіти для підготовки до праці за згодою одного з батьків або особи, що їх замінює). Перевіряючи закон, прокурор з'ясовує також, чи не було випадків використання підлітків на важких роботах або на роботах із шкідливими або важкими умовами праці, для переміщення вантажів, які перевищують встановлені норми; чи здійснюються попередні медичні огляди осіб, які не досягли 18-річного віку. Важливою складовою перевірок додержання законів про працю неповнолітніх є

виявлення можливих порушень режиму їхнього робочого часу та часу відпочинку. Ознайомлюючись за необхідності з табелями обліку робочого часу, іншими документами, одержуючи пояснення як від самих підлітків, так і від посадових осіб, прокурор встановлює, чи не порушувалися вимоги ст. 192 КЗпП в частині заборони залучення неповнолітніх до надурочних робіт, а також до роботи в нічний час та у вихідні дні; чи надаються підліткам відпустки встановленої тривалості, тобто один календарний місяць (ст. 75 КЗпП України), у літній час або за їхнім бажанням у будь-який інший період року; чи додержується порядок надання учбових відпусток неповнолітнім, які поєднують навчання з працею (статті 201–220 КЗпП України).

Як за скаргами підлітків, їхніх батьків та інших законних представників, так і з власної ініціативи прокурор повинен з'ясувати додержання вимог закону при звільненні неповнолітнього за ініціативою власника підприємства або уповноваженої ним особи. Крім додержання загального порядку звільнення, розірвання трудової угоди з особою, яка не досягла 18-річного віку, допускається лише за згодою районної, міської служби у справах неповнолітніх (ст. 198 КЗпП України).

Особливу увагу при здійсненні нагляду в цій сфері прокурори звертають на законність заходів щодо запобігання нещасних випадків та професійних захворювань підлітків. Для з'ясування технічних та техніко-юридичних аспектів цього питання, причин травматизму та умов, що їм сприяють, до перевірок залучаються представники органів контролю, інші спеціалісти. Перевірки питання проводяться також безпосередньо в органах контролю (інспекціях з охорони праці, санітарного нагляду тощо). Особлива увага при цьому приділяється фактам укриття від обліку нещасних випадків з підлітками, встановлення осіб, винних у цьому, та наслідків спричинення ушкодження здоров'я підлітків.

У відношенні винних посадових осіб прокурор порушує кримінальну справу (ст. 271 КК України) або притягає їх до адміністративної (ст. 41 КУпАП) та матеріальної відповідальності (п. 6 ч. 2 ст. 20 Закону "Про прокуратуру").

§ 4. Нагляд за додержанням законодавства про освіту

Перевірка додержання законодавства про освіту проводиться прокурором в органах державного управління освітою (ст. 11 Закону "Про освіту"), у тому числі в місцевих органах державної виконавчої влади та органах місцевого самоврядування і

підпорядкованих їм органах управління освітою, а також органах позавідомчого контролю.

Можливе проведення перевірок в центрах зайнятості населення, а також органах позавідомчого контролю (СЕС, фінвідділі, органи внутрішніх справ, відділі з обліку і розподілу житлових та нежитлових приміщень), безпосередньо в учбово-виховному закладі. При перевірці прокурор з'ясовує такі основні питання в органах місцевого самоврядування і місцевих державних адміністраціях:

- чи забезпечується в районі (місті) правовий та соціальний захист молоді, яка не досягла 18 років, чи створені необхідні умови для її всебічного соціального становлення та розвитку перш за все для одержання освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки; охорони її здоров'я (ст. 6 Декларації "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні"); чи виділяються у місцевому бюджеті цільові кошти на фінансування державної молодіжної політики, залучення матеріальних та фінансових ресурсів підприємств та організацій; чи створено спеціальний фонд, чи розроблено та затверджено виконкомом положення про місцевий державний молодіжний фонд (ст. 8 Декларації, ст. 5 Закону України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"); перевіряється законність використання коштів фонду;
- чи встановлюють органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування не нижче визначених Міністерством освіти і науки мінімальних нормативів, обсяги бюджетного фінансування закладів освіти, установ, організацій системи освіти, що є у комунальній власності, та забезпечують фінансування витрат на їх утримання;
- чи забезпечується розвиток мережі закладів освіти та установ, організацій системи освіти, зміцнення їх матеріальної бази, господарське обслуговування;
- чи здійснюється соціальний захист працівників освіти, дітей учнівської і студентської молоді; чи створюються умови для їх виховання, навчання і роботи відповідно до нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення;
- чи організовано облік дітей дошкільного та шкільного віку, чи контролюється виконання вимог щодо навчання дітей у закладах освіти;
- чи вирішуються питання, пов'язані з опікою і піклуванням над неповнолітніми, які залишилися без піклування батьків, дітьми-сиротами, чи здійснюється захист їх прав, надання їм матеріальної та іншої допомоги;
- чи створено належні умови за місцем проживання для виховання дітей, молоді, розвитку здібностей, задоволення їх інтересів.

Для цього у відділі земельних ресурсів виконкому, державної адміністрації слід ознайомитися з земельним кадастром міста (району), в якому є характеристика земель населених пунктів за рівнем їх забезпечення соціальною інфраструктурою (Положення про порядок ведення державного земельного кадастру, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.93 р. № 15) та з'ясувати з врахуванням норм містобудування забезпечення рівня насиченості населених пунктів, мікрорайонів об'єктами соціальної інфраструктури (школи, спортивні майданчики, стадіони, палаци культури, кінотеатри, палаци молоді та ін.). Окремо слід виділити т.з. "спальні мікрорайони", порівняти ці відомості з рівнем правопорушень серед неповнолітніх та молоді:

- чи забезпечуються вимоги закону щодо недопущення ліквідації, неперепрофілювання, відчуження дитячих оздоровчих і позашкільних закладів;
- чи забезпечується у сільській місцевості регулярне безкоштовне підвезення до місця

навчання і додому дітей шкільного віку, учнів та педагогічних працівників;

- чи організовано професійне консультування молоді та продуктивну працю учнів;
- чи визначаються потреби, обсяги і розробляються пропозиції щодо державного замовлення та підготовки робітничих кадрів для регіону;
- чи розроблено і як реалізуються програма та заходи щодо профілактики серед молоді пияцтва та наркоманії, а також популяризації та утвердження здорового способу життя (ст. 32 Основ законодавства України про охорону здоров'я); чи є факти продажу в комерційних кіосках та розповсюдження в відео- та кінотеатрах кіно-, відеопродукції, яка не пройшла державного ліцензування, пропагує насильство, порнографію, жорстокість (див. "Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам", "Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 рр.", "Про захист суспільної моралі", "Про освіту", "Про професійно-технічну освіту", "Про вищу освіту", "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх", "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"; Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів, затверджене постановою КМУ від 17.08.98 р. № 1315).

Наявність таких фактів свідчить про відсутність боротьби за здоровий спосіб життя в районі (місті):

- чи забезпечується координація дій педагогічних, виробничих колективів, сім'ї, громадськості з питань навчання та виховання дітей;
- чи визначено потреби, розроблено пропозиції щодо державного контракту і формування регіонального замовлення на педагогічні кадри, чи укладено договори на їх підготовку;
- чи здійснюється контроль за дотриманням вимог щодо змісту, рівня і обсягу освіти, атестації закладів освіти, що перебувають у комунальній власності.

У зв'язку з цим слід ознайомитися з рішеннями про реєстрацію статутів навчальних закладів та із статутами і з'ясувати, чи відповідають вони вимогам п. 9 ст. 18 Закону України "Про освіту", Положенню про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого постановою КМУ від 14.06.2000 р., Положенню про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів, затвердженого постановою КМУ від 05.04.94 р.;

- чи забезпечуються державні стандарти освіти (ст. 15 Закону України "Про освіту", постанова КМУ від 29.08.2003 р., якою затверджені Порядок ліцензування освітніх послуг та Положення про Державну акредитаційну комісію, Інструкція про організацію та діяльність ліцею, затверджена наказом Міносвіти від 20.07.95 р. № 217, та ін.);
- чи виконується положення про неприпустимість ліквідації, припинення діяльності без поважних причин або використання не за призначенням дитячих інтернатних, дошкільних та позашкільних закладів; про неприпустимість приватизації об'єктів освіти, які фінансуються з бюджету, а також їх підрозділів, які технологічно пов'язані з учбовим процесом (ст. 5 Закону України "Про приватизацію майна державних підприємств"); про приватизацію відомчих об'єктів освіти тільки за умови збереження освітнього призначення (п. 2 ст. 5 Закону України "Про приватизацію майна державних підприємств"); розпорядження Президента України від 29.12.94 р. "Про заходи щодо попередження перепрофілювання дошкільних та середніх загальноосвітніх учбово-виховних закладів" в частині повернення місцевими радами, їх виконавчими органами попереднього статусу закладам, які перепрофілювані або здані в оренду;

- чи визначено порядок безоплатного або пільгового користування об'єктами спорту, культури та ін. (ч. 2 ст. 39 Закону України “Про освіту”);
- чи виконуються вимоги законодавства про працевлаштування працездатної молоді (п. 2 ст. 7 Закону України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”); про надання першого робочого місця на строк не менш ніж 2 роки після закінчення або припинення навчання у середніх загальноосвітніх, учбово-виховних та вищих навчальних закладах (ст. 5 Закону України “Про зайнятість населення”); чи визначено перелік підприємств та організацій для працевлаштування неповнолітніх та молоді, бронювання робочих місць, чи мали місце факти відмови у працевлаштуванні; чи надаються пільги з оподаткування для підприємств та організацій, які створюють робочі місця для неповнолітніх та молоді;
- чи здійснюється контроль за правильністю утворення та використання фондів загального обов'язкового навчання (ч. 2 ст. 63 Закону України “Про освіту”) — утворюються при загальноосвітніх закладах для надання матеріальної допомоги учням, їх оздоровлення, проведення культурних заходів, інших передбачених законодавством витрат; утворюються за рахунок коштів місцевих бюджетів у розмірі, не меншому трьох відсотків від витрат на утримання шкіл, а також за рахунок залучення коштів підприємств, установ, організацій, інших джерел.
Встановивши, що відрахування у цей фонд місцевими радами не здійснювалося, прокурор повинен вимагати у приписі створення відповідного фонду та розподілу його коштів між загальноосвітніми школами, а також перевірити дотримання порядку витрат коштів фонду та їх цільове використання (ч. 2 ст. 53 Закону України “Про освіту”, Положення про загальноосвітній навчальний заклад).
- У відділі (управлінні) освітою прокурор знайомиться з наказами, розпорядженнями, телефонограмами, матеріалами засідань, конференцій, актами ревізій, матеріалами перевірок шкіл, із заявами та скаргами громадян, які містять відомості про порушення законодавства про освіту, та з'ясовує такі основні питання:
 - чи розробляє відділ пропозиції щодо нормативів бюджетних асигнувань на утримання закладів освіти комунальної форми власності та соціального захисту учасників навчального процесу;
 - чи здійснюється контроль за дотриманням актів законодавства з питань освіти, забезпеченням закладами освіти державних вимог щодо змісту, рівня та обсягу дошкільної, позашкільної, загальної, середньої та професійно-технічної освіти незалежно від їх підпорядкування і форм власності;
 - як організований облік дітей дошкільного та шкільного віку, які підлягають навчанню у загальноосвітніх учбово-виховних закладах; які вживаються заходи щодо забезпечення молоді права на отримання повної загальної середньої освіти (ч. 2 ст. 35 Закону України “Про освіту”);
 - як здійснюється контроль за дотриманням законодавства про освіту, зокрема, про демократизацію управління освітою, про права та обов'язки учасників навчально-виховного процесу, про навчання, про профілактику правопорушень серед учнів шкіл (із лікувальних закладів витребувати дані про травматизм серед учнів шкіл, у тому числі під час трудового навчання та виробничої практики; ознайомитися з актами розслідування нещасних випадків; матеріалами перевірок СЕС про здорові та безпечні умови навчання та ін.);
 - чи здійснюється спільно з органами охорони здоров'я контроль за охороною здоров'я

дітей і організацією оздоровчих заходів, створенням безпечних умов навчання та праці учасників навчально-виховного процесу;

- як організована позашкільна освіта та виховання (ст.ст. 38, 39 Закону України “Про освіту”);

- чи проводиться районна (міська) конференція педагогічних працівників; рішення яких питань віднесено до її компетенції, законність прийнятих рішень (ст. 16 Закону України “Про освіту”).

У середній загальноосвітній школі прокурор знайомиться зі статутом школи (п. 6 ст. 18 Закону України “Про освіту”), з колективною угодою, з наказами, протоколами засідань педагогічної ради, загальних зборів (конференції) колективу закладу освіти, конференції учасників освітнього процесу та іншими документами і з'ясовує такі основні питання:

Додержання вимог законодавства про демократизацію управління освітою.

У відповідності зі ст. 10 Закону України “Про освіту” для управління освітою створюється система державних органів управління та органів громадського самоврядування; до останніх, зокрема, відносяться загальні збори (конференція) колективу закладу освіти, яка може об'єднувати учасників навчально-виховного процесу, спеціалістів певного професійного спрямування. Самоврядування закладів освіти передбачає їх право на: самостійне планування роботи, вирішення питань навчально-виховної, науково-дослідної, методичної, економічної та фінансово-господарської діяльності; участь у формуванні планів прийому учнів; визначення змісту компонента освіти, що надається закладом освіти понад визначений державою обсяг; прийняття на роботу педагогічних, інженерно-педагогічних та інших працівників, а також фахівців з інших держав, у тому числі за контрактами; самостійне використання усіх видів асигнувань, затвердження структури і штатного розпису у межах встановленого фонду заробітної плати; здійснення громадського контролю за організацією харчування, охорони здоров'я, охорони праці в закладах освіти (ст. 17 Закону України “Про освіту”).

Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженим постановою КМУ від 14.06.2000 р., передбачено, що вищим органом громадського самоврядування є загальні збори (конференція) колективу закладу освіти. Делегати загальних зборів (конференції) з правом вирішального голосу обираються від таких трьох категорій: працівники закладу освіти — зборами трудового колективу; учні закладу освіти II—III ступенів — класними зборами; батьки, представники громадськості — класними батьківськими зборами. Кожна категорія обирає однакову кількість своїх представників, строк повноважень яких визначається статутом. Загальні збори (конференція) правомочні, якщо в їх роботі бере участь не менше ніж половина делегатів кожної з трьох категорій, рішення приймається простою більшістю голосів присутніх. Загальні збори скликаються не рідше ніж один раз на рік.

До числа повноважень загальних зборів відносяться: прийняття статуту навчального закладу, вибори ради навчального закладу. Рада навчального закладу у присутності батьків (осіб, які їх замінюють) розглядає пропозиції педагогічної ради про виключення учня з навчального закладу та за наявності підстав порушує клопотання перед директором школи про його подальше навчання у відповідному класі; разом з батьками (особами, які їх замінюють) бере участь у розгляді в державних та громадських організаціях питань, які стосуються їх інтересів; приймає рішення про нагородження

учнів Похвальним листом “За відмінні успіхи у навчанні”, Похвальною грамотою “За особливі успіхи у вивченні окремих предметів”, про нагородження золотою медаллю “За особливі успіхи у навчанні”, срібною медаллю “За успіхи у навчанні”; організує громадський контроль за харчуванням та медичним обслуговуванням учнів; контролює використання бюджетних коштів; розподіляє кошти фонду загального обов’язкового навчання; узгоджує умови оренди приміщень, споруд, обладнання та ін., створення в закладі освіти підприємницьких структур тощо.

У зв’язку з цим прокурору слід з’ясувати, чи скликаються загальні збори (конференція) колективу навчального закладу, чи визначена їх компетенція статутом; чи утворена рада закладу освіти, чи вирішує вона питання відповідно до своєї компетенції. У разі виявлення договорів оренди приміщень, обладнання та ін., які укладені керівником закладу освіти без погодження з радою школи, прокурор вирішує питання про визнання їх недійсними.

Додержання передбачених законом прав учнів.

Відповідно до ст. 51 Закону України “Про освіту”, учні мають право на: навчання для здобуття певного освітнього рівня; вибір закладу освіти, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм; позакласних занять; одержання направлення на навчання до інших закладів освіти, у тому числі за кордон; користування навчальною, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою закладу освіти; доступ до інформації в усіх галузях знань; участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах; особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту тощо; безпечні та нешкідливі умови навчання та праці; трудову діяльність у встановленому порядку в позаурочний час; користування послугами закладів охорони здоров’я, засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров’я; захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність. Відволікання учнів за рахунок навчального часу на роботу і здійснення заходів, не пов’язаних з процесом навчання, забороняється, крім випадків, передбачених рішеннями Кабінету Міністрів України.

Учні мають право на безпечні та нешкідливі умови навчання, праці та виховання (ст. 26 Закону України “Про освіту”), на безкоштовне або на пільгових умовах користування позашкільними закладами освіти: палацами, будинками, центрами, станціями дитячої, юнацької творчості, учнівськими клубами, дитячо-юнацькими спортивними школами, школами мистецтв, студіями, початковими спеціалізованими мистецькими навчальними закладами, бібліотеками, оздоровчими та іншими закладами.

З’ясовуючи ці питання, прокурор повинен особливу увагу звернути на законність заходів, які вжиті до учнів у зв’язку з порушеннями статуту школи, а також на законність виключення зі школи. Слід враховувати, що заходи, які приймаються до учнів, не повинні принижувати їх честь та гідність.

Прокурор перевіряє, чи використовуються в інтересах учнів у позаурочний час спортивні споруди, навчально-виробнича база та ін.; чи виконуються вимоги Постанови КМУ від 05.08.94 р. № 532 “Про обов’язкові медичні огляди деяких категорій населення”; зокрема, дітей та підлітків у віці до 17 років за рахунок бюджетних коштів; чи

виконуються вимоги законодавства про матеріальне забезпечення учнів-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Прокурор доручає органам санітарно-епідеміологічного контролю, держінспекції з охорони праці тощо перевірити, чи відповідають санітарно-гігієнічним нормам шкільні меблі, освітлення у приміщеннях для занять; чи створені безпечні умови для занять фізичною культурою та трудовим навчанням; чи забезпечується належна якість харчування тощо.

Додержання передбачених законом прав педагогічних працівників.

У відповідності зі ст. 55 Закону України “Про освіту” педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право на: захист професійної честі, гідності; вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи; індивідуальну педагогічну діяльність; участь у громадському самоврядуванні; користування продовженою оплачуваною відпусткою; забезпечення житлом у першочерговому порядку, пільгові кредити для індивідуального і кооперативного будівництва; придбання для працюючих у сільській місцевості основних продуктів харчування за цінами, встановленими для працівників сільського господарства; одержання службового житла; підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір змісту, програм, форм навчання, закладів освіти, установ та організацій, що здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку. Відволікання педагогічних та науково-педагогічних працівників від виконання професійних обов’язків не допускається, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством.

Педагогічною діяльністю можуть займатися особи з високими моральними якостями, які мають відповідну освіту, професійно-практичну підготовку, фізичний стан яких дозволяє виконувати службові обов’язки. Педагогічні працівники приймаються на роботу шляхом укладення трудового договору, в тому числі і за контрактом. Вони підлягають атестації, за результатами якої визначаються відповідність працівника займаній посаді, рівень його кваліфікації, присвоюються категорії, педагогічні звання (ст. 54 Закону України “Про освіту”).

Прокурор знайомиться зі справами педагогічних працівників, наказами про прийом їх на роботу, контрактами і з’ясовує, чи відповідають педагогічні працівники вимогам, які пред’являються до них законом. Зокрема, чи не працюють педагогами особи, які не мають відповідної освіти, та ін.; чи не містять умови контракту положення, які суперечать КЗпП України.

Ст.57 Закону України “Про освіту” передбачає державні гарантії педагогічним працівникам на: належні умови праці, побуту, відпочинку, медичне обслуговування; підвищення кваліфікації не рідше одного разу на п’ять років; правовий, соціальний, професійний захист; компенсації, встановлені законодавством, у разі втрати роботи, у зв’язку зі змінами в організації виробництва і праці; призначення і виплату пенсії відповідно до чинного законодавства; встановлення підвищених посадових окладів (ставок заробітної плати) за наукові ступені та вчені звання; надбавок за вислугу років щомісячно у відсотках до посадового окладу (ставки заробітної плати) залежно від стажу педагогічної роботи у таких розмірах: понад 3 років — 10%, понад 10 років — 20%, понад 20 років — 30%; надання річної грошової винагороди у розмірі до одного посадового окладу (ставки заробітної плати) за сумлінну працю, зразкове виконання службових обов’язків; виплату допомоги на оздоровлення у розмірі місячного посадового окладу (ставки заробітної плати) при наданні щорічної відпустки та ін. У разі

захворювання педагогічного працівника, яке унеможлиблює виконання ним професійних обов'язків і обмежує перебування в учнівському колективі або тимчасового переведення за цих чи інших обставин на іншу роботу, за ним зберігається попередній середній заробіток. У разі хвороби або каліцтва попередній середній заробіток виплачується до відновлення працездатності або встановлення інвалідності. Педагогічним працівникам, які працюють у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих населених пунктах і проживають у них, держава відповідно до чинного законодавства забезпечує безоплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм. Вони мають право на одержання у власність земельної ділянки у розмірі середньої земельної частки відповідно до чинного законодавства.

Педагогічним працівникам за рахунок власних коштів закладів освіти може бути надана матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань.

Прокурору слід після ознайомлення зі складом педагогічних кадрів з'ясувати, як вони забезпечуються житлом, іншими пільгами, чи своєчасно їм виплачуються заробітна плата, матеріальна допомога та ін.

Враховуючи, що мають місце непоодинокі випадки, коли наведені державні гарантії педагогічним працівникам не діють внаслідок відсутності коштів, прокурору необхідно перевірити у державній податковій адміністрації, органах державного казначейства та ін. виконання законодавства щодо контролю за своєчасним надходженням та цільовим використанням бюджетних коштів (оподаткування, застосування контрольно-касових апаратів, виконання постанов про стягнення фінансових санкцій та адміністративних штрафів, інших надходжень до бюджету).

Додержання передбачених законом обов'язків учнів та педагогічних працівників.

Прокурор з'ясовує, як учні школи виконують обов'язки, передбачені ст. 52 Закону України "Про освіту", зокрема: додержання законодавства, моральних, етичних норм; систематичне й глибоке оволодіння знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищення загального культурного рівня; додержання статуту, правил внутрішнього розпорядку закладу освіти.

Прокурору слід з'ясувати, чи ознайомлені учні зі своїми обов'язками, статутом навчального закладу, правилами внутрішнього трудового розпорядку; скільки було допущено порушень, які вживалися заходи до порушників, чи відповідають вони закону.

Прокурор повинен встановити, чи ознайомлені педагогічні працівники з покладеними на них законом обов'язками, а також встановити факти невиконання ними своїх обов'язків (за скаргами громадян, матеріалами засідань педагогічної ради, ради навчального закладу, матеріалами розслідування нещасних випадків з учнями, кримінальними справами та ін.) та законність застосування до них заходів впливу.

Додержання вимог законодавства про порядок витрачання коштів фонду загального обов'язкового навчання, інших матеріальних цінностей та грошових коштів.

Прокурор знайомиться з матеріалами перевірок, ревізій школи і з'ясовує, чи виконуються вимоги законодавства про контроль за використанням бюджетних та інших асигнувань, своєчасність проведення інвентаризацій та ревізій (Порядок подання фінансової звітності, затв. Постановою КМУ від 28.02.2000 р. № 419); додержання порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затв. Постановою КМУ від 22.01.96 р. № 116, та стягнення їх з винних осіб; чи контролюють рада школи, органи державної виконавчої влади

використання коштів фонду загального обов'язкового навчання.

Особливу увагу слід звернути на господарчі договори (здача в оренду майна, споруд тощо; спільна діяльність з суб'єктами підприємницької діяльності та ін.); чи не заставлялося майно закладу в заставу по забезпеченню зобов'язань комерційних структур або заклад освіти виступав гарантом виконання таких зобов'язань всупереч чинному законодавству.

Додержання вимог законодавства про попередження правопорушень серед учнів навчального закладу.

Матеріали кримінальних справ свідчать про те, що значна кількість злочинів вчинюється учнями в той час, коли вони повинні знаходитися на заняттях в школі, або під час неорганізованого дозвілля. У зв'язку з цим прокурору слід враховувати, що орієнтовними посадовими обов'язками заступника директора школи з виховної роботи, затвердженими наказом Міносвіти № 1/9-163 від 30.10.92 р., передбачено, що на цього працівника покладаються обов'язки з організації соціально-педагогічної допомоги учням та сім'ям, які потребують особливої уваги. Він взаємодіє з органами внутрішніх справ, службами попередження правопорушень серед неповнолітніх, прокуратурою, медичною наркологічною службою та ін. На цю посадову особу покладається обов'язок щодо створення системи заходів з профілактики правопорушень, правової пропаганди серед учнів, виявленню причин, які призвели до скоєння правопорушень. На нього також покладено обов'язки щодо зв'язку педагогічного колективу з дитячими та юнацькими організаціями в школі, залучення дітей та підлітків до роботи в гуртках, секціях, клубах, товариствах за інтересами, в школі, позашкільних закладах, за місцем проживання. Особлива увага повинна бути приділена дітям, які схильні до правопорушень, з проблемних сімей. Педагог-організатор бере участь в організації літнього відпочинку школярів; у створенні оздоровчих таборів, залученні до них, перш за все, дітей-сиріт, напівсиріт, дітей із проблемних сімей.

Прокурору слід з'ясувати, як вказані особи виконують покладені на них обов'язки, порівняти з даними про скоєння учнями школи правопорушень, про дітей, які вживають алкоголь, наркотики, проживають у проблемних сім'ях. З аналізу стану злочинності та правопорушень серед неповнолітніх прокурор вибирає дані про частоту та місце вчинення правопорушень, їх причини, з'ясовує, які заходи вживаються адміністрацією школи щодо профілактики правопорушень (як організований вільний час учнів, чи є факти, коли внаслідок захворювання вчителів занять не було і учні були залишені самі по собі — порівняти лікарняні листки вчителів із записами у класних журналах тощо).

Виконання вимог ст. 59 Закону України "Про освіту" щодо відповідальності батьків за розвиток дитини.

Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані: постійно турбуватися про фізичний розвиток, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їхніх природних здібностей; поважати гідність дитини, виховувати працелюбство, почуття доброти, милосердя та ін.; сприяти одержанню дітьми освіти, виховувати повагу до закону, прав, основних свобод людини.

У зв'язку з цим прокурор витребує відомості із лікувальних закладів про травматизм неповнолітніх внаслідок бездоглядності, жорстокого ставлення до них батьків або осіб, які їх замінюють, про ухилення учнів від навчання, прояви ними неповаги до закону, прав інших осіб та ін. Прокурор вивчає адміністративну практику притягнення до відповідальності за ст. 184 КУпАП та з'ясовує, чи у всіх випадках, які передбачені

законом, адміністрація школи ставила перед органами опіки та піклування питання про застосування до батьків та осіб, що їх замінюють, ст. 170 Сімейного кодексу України.

За результатами перевірки прокурор реагує адекватно до виявлених порушень законодавства.

§ 5. Захист майнових прав неповнолітніх засобами прокурорського нагляду

Особливу увагу прокурор має приділяти нагляду за додержанням законів органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, посадовими особами при вирішенні питань про відчуження житла і майна неповнолітніх (п. 4.10 наказу Генерального прокурора України № 6/1 гн від 15.04.2004 “Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх”).

Захист житлових та майнових прав неповнолітніх є одним із пріоритетних напрямків прокурорського нагляду (п. 1.2 наказу Генерального прокурора України № 6/1 гн від 15.04.2004 р. “Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх”). Він забезпечується, перш за все, шляхом нагляду за додержанням законів органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, на які покладено обов'язки щодо захисту прав дітей, в тому числі службами у справах неповнолітніх і підрозділами у справах сім'ї, дітей та молоді щодо виконання покладених на них законом організаційних, координаційних та контрольних функцій у вирішенні питань захисту прав неповнолітніх.

Перевірці додержання законодавства, спрямованого на захист житлових та майнових прав неповнолітніх, передують вчинення прокурором низки організаційних заходів:

I. Вивчення правових актів, які регламентують права неповнолітніх на житло і майно, а саме: Конституція України (ст. 41, 51, 52), закони України “Про охорону дитинства” (ст. 17, 18), “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх”, “Про приватизацію державного житлового фонду” (ст. 8), “Про заставу” (ст. 4, 13, 15), “Про нотаріат”, Сімейний, Житловий, Цивільний кодекси України, закони “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про місцеві державні адміністрації”, Правила опіки і піклування, затверджені наказами Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства у справах сім'ї та молоді від 26.05.99 р. № 34/166/131/88 та ін.

II. Витребування інформації від органів виконавчої влади, місцевого самоврядування про угоди з нерухомим майном та житлом дітей, на здійснення яких дається дозвіл органів опіки та піклування, із зазначенням прізвищ дітей та адреси житла, що відчужувалося, та того, що придбано замість проданого; від державної судової адміністрації — щодо кількості справ по житлових спорах за участю неповнолітніх (про визнання права власності, виселення, визнання недійсними угод щодо купівлі-продажу або спадкування житла тощо). Слід також проаналізувати звернення громадян про порушення житлових та майнових прав неповнолітніх, а також повідомлення засобів масової інформації з зазначених питань. III. Перевірка додержання законодавства про захист житлових та майнових прав неповнолітніх проводиться в місцевих органах виконавчої влади та самоврядування, службах у справах неповнолітніх, закладах освіти та охорони здоров'я тощо.

У місцевих органах виконавчої влади та самоврядування прокурор знайомиться з місцевими програмами захисту прав неповнолітніх, в тому числі майнових та житлових, з рішеннями опікунської ради щодо надання згоди на вчинення правочинів із майном неповнолітніх тощо.

Відповідно до ст. 22, 23 Закону “Про місцеві державні адміністрації” місцева державна адміністрація реалізовує державну політику в галузі материнства та дитинства, сім'ї та молоді, в галузі соціального захисту дітей-сиріт.

Частина 3 ст. 18 Закону “Про охорону дитинства” зобов'язує органи опіки і піклування здійснювати контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні житлових приміщень та купівлі нового житла. Сімейний кодекс України (ст. 246) покладає на органи опіки і піклування контролювати додержання прав дитини, над якою встановлено опіку або піклування.

Органами опіки і піклування є опікунські ради органів місцевого самоврядування, заклади освіти та охорони здоров'я (щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які утримуються в цих закладах). Безпосередньо обов'язки опікуна та піклувальника неповнолітнього виконують відповідні особи, які мають вживати заходів щодо захисту прав та інтересів підопічного (ст. 67, 69 ЦК).

На підставі рішень виконкому місцевої ради, місцевої державної адміністрації про дозвіл на відчуження житла неповнолітніх прокурор з'ясовує, чи є дані про придбання нового замість проданого, чи включено неповнолітнього до сторони договору купівлі нового житла, чи дорівнює його частка у придбаному приміщенні частці, яка йому належала раніше; чи проведено реєстрацію права власності на житло неповнолітнього.

Прокурор має також перевірити виконання органом опіки та піклування вимог ст. 71 ЖК щодо збереження права на житло за неповнолітнім у випадку направлення його до дитячого закладу. Так, у рішенні виконкому місцевої ради має бути зазначено, яких вжито заходів щодо збереження житла дитини, особу, яка відповідає за виконання цього рішення. Копія рішення надсилається житлово-експлуатаційному органу, місцевому органу приватизації (для запобігання випадків продажу житла), дитячому закладу, де утримується дитина, іншим органам та посадовим особам.

Прокурор далі з'ясовує: наявність обліку неповнолітніх, які потребують опіки та піклування; наявність майна неповнолітніх, яке має бути взято під охорону державними органами та опікунами (піклувальниками); чи обліковуються органами опіки і піклування діти, які повернулися з виховних закладів і перебувають на обліку для позачергового отримання житла в порядку ст. 46 ЖК, забезпечення їх тимчасовим житлом до

отримання постійного житла;

- які заходи вживаються щодо збереження житлових приміщень за тимчасово відсутніми неповнолітніми.

В службах у справах неповнолітніх прокурор встановлює виконання ними завдань, передбачених ст. 4 Закону “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” щодо координації зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у вирішенні питань соціального захисту неповнолітніх, здійснення контролю за умовами утримання та виховання неповнолітніх у спеціальних установах, навчальних закладах і за місцем проживання.

Під час перевірки прокурор має з'ясувати стан контролю з боку служби у справах неповнолітніх за додержанням прав неповнолітніх на житло та майно (чи проводяться, зокрема, перевірки цих питань у дитячих закладах, де утримуються і виховуються неповнолітні, законність заходів, вжитих у разі виявлення порушень закону).

У закладах освіти та охорони здоров'я, де виховуються та утримуються діти, позбавлені батьківського піклування, прокурор перевіряє стан додержання адміністрацією виховного закладу законодавства, спрямованого на захист житлових та майнових прав неповнолітніх. Зокрема, прокурор має встановити наявність відомостей про закріплення житла за неповнолітніми за місцем їх проживання, статус житла, дані про здачу житла в оренду на час перебування дитини у виховному закладі; наявність даних про нерухоме та інше майно, яке належить неповнолітньому та заходи, які вживаються щодо його закріплення; чи порушується керівниками зазначених закладів питання про забезпечення органами виконавчої влади житлом випускників, які не мають житла (ст. 46 ЖК). Одночасно прокурор встановлює, як влаштовані випускники минулих років з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (поставлені на облік для позачергового отримання житла, забезпечені гуртожитком, іншим тимчасовим житлом). Чи вирішується питання стягнення пенсійних та інших виплат на вихованців (наявність особистих рахунків неповнолітніх, цільове використання коштів, що надходять, тощо).

В нотаріальних конторах та на біржах доцільно проводити перевірки, коли є дані про посвідчення нотаріусом або реєстрацію біржею угоди з порушенням встановленого порядку відчуження житла або майна неповнолітнього. Іншим способом позбавлення прав неповнолітнього на житло та майно є укладання батьками неповнолітніх договорів застави, де предметом застави є приватизована квартира, що належить батькам і дітям на праві сумісної власності. Як правило, такі угоди укладаються несумлінними батьками без наміру повернути кредитну заборгованість.

У разі встановлення незаконного посвідчення угод з майном, внаслідок чого неповнолітнього було позбавлено житла або його житлові умови значно погіршилися, орган опіки та піклування, а також прокурор в інтересах неповнолітнього можуть у судовому порядку вимагати визнання таких угод недійсними та поновлення порушених прав неповнолітніх, а також відшкодування заподіяних збитків (наприклад, ст. 21, 27 Закону “Про нотаріат”).

У відділах приватизації житла та житлово-експлуатаційних конторах прокурор з'ясовує додержання вимог ст. 8 Закону “Про приватизацію державного житлового фонду” щодо набуття подружжям і дітьми рівних прав спільної сумісної власності на житло, а також п. 20 Положення про порядок передачі квартир (будинків) у власність громадян при

оформленні заяви на приватизацію квартири (будинку). Одним із поширених способів порушення прав неповнолітнього на житло є надання недостовірних даних про відсутність неповнолітніх дітей, в той час як вони фактично проживають з батьками. Тим самим неповнолітні усуваються від участі у приватизації житла і позбавляються права власності на житло та інших майнових прав.

Особливої уваги потребують факти приватизації житла батьками, які зловживають спиртними напоями або наркотичними речовинами, ведуть аморальний спосіб життя, ухиляються від виконання батьківських обов'язків тощо.

Прокурори за наслідками перевірок мають заходами усіх форм представницької діяльності у суді забезпечити захист житлових та майнових прав неповнолітніх, своєчасно й обґрунтовано пред'являти позови (заяви) для реального поновлення порушених прав. В цій роботі слід використовувати матеріали прокурорських перевірок, кримінальних справ, звернення громадян, інформацію органів державної виконавчої влади, на які покладено обов'язки щодо захисту прав неповнолітніх (п. 8 наказу Генерального прокурора України № 6/1 гн від 15.04.2004 р. "Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх").

§ 6. Нагляд за додержанням законів про попередження правопорушень серед неповнолітніх

Профілактична роль прокурорського нагляду особливо яскраво проявляється в діяльності прокурорів щодо запобігання злочинам та іншим правопорушенням, які скоюють підлітки. При цьому головна увага прокурора повинна звертатися на виконання своїх обов'язків у цій частині службами у справах неповнолітніх, а також органами освіти, адміністраціями закладів освіти. Більш предметному проведенню наглядових заходів сприяє аналіз злочинів та інших правопорушень, за матеріалами якого прокурор може зробити певні висновки щодо причин та умов, що їм сприяють. До таких причин, зокрема, відносяться відсутність належної уваги до "важких" підлітків, які схильні до правопорушень, розповсюдженість у підлітковому середовищі наркоманії, пияцтва, а в останній час — і проституції, діяльність дорослих підбурювачів, які втягують дітей та підлітків у злочинну та іншу протиправну діяльність.

Серед контролюючих органів у сфері застосування законодавства про неповнолітніх

ключове місце займають органи та служби у справах неповнолітніх, які створені у відповідності із Законом України “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” від 24.01.95 р. На ці органи накладається виконання організаційних, координаційних та контрольних функцій у вирішенні питань соціального захисту неповнолітніх, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед дітей і підлітків; розробка та здійснення заходів щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх, запобігання вчинення ними правопорушень, контроль за виконанням цих заходів, а також умовами утримання та виховання підлітків у спеціальних закладах для неповнолітніх, організація виховної роботи в навчально-виховних та позашкільних закладах, а також за місцем проживання.

Кримінальна міліція у справах неповнолітніх зобов’язана:

- проводити роботу, пов’язану з запобіганням правопорушень серед неповнолітніх;
- виявляти, припиняти та розкривати злочини, вчинені неповнолітніми;
- здійснювати досудову підготовку матеріалів про злочини, вчинені неповнолітніми, проводити дізнання у межах, визначених кримінально-процесуальним законодавством;
- здійснювати розшук неповнолітніх, які залишили сім’ї, навчально-виховні заклади та спеціальні установи для неповнолітніх;
- розглядати у межах своєї компетенції заяви та повідомлення про правопорушення, вчинені неповнолітніми;
- виявляти причини та умови, які сприяють здійсненню правопорушень неповнолітніми, вживати заходів до їх усунення, брати участь у правовому вихованні учнів;
- повертати підлітків до місць постійного мешкання, навчання або направляти їх до спеціальних установ для неповнолітніх, затримувати та повідомляти про неповнолітніх, які були підкинуті або заблукали, залишили сім’ю, навчально-виховний заклад; вести профілактичний облік неповнолітніх;
- виявляти дорослих, які залучають неповнолітніх до злочинної діяльності, проституції, наркоманії, жебракування, а також осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, які пропагують насильство, жорстокість, сексуальне розпутство;
- надсилати до відповідних служб у справах неповнолітніх відомості про неповнолітніх, які повернулися із загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації та скоїли правопорушення, за яке вжиті заходи громадського впливу або адміністративне стягнення; вживають спиртні напої або допускають немедичне вживання наркотичних та одурманюючих засобів; у віці до 16 років систематично кидають сім’ю, спеціальні навчально-виховні заклади, — для взяття їх на облік та проведення з ними профілактичної роботи, а також інформувати вказані служби про необхідність застосування до них заходів впливу або захисту;
- надавати допомогу органам освіти та охорони здоров’я у підготовці відповідних документів щодо оформлення особистих справ неповнолітніх, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації.

Під час перевірки виконання законів кримінальною міліцією прокурор має з’ясувати законність взяття на профілактичний облік неповнолітніх (звільнених з місць позбавлення волі, засуджених, у відношенні яких виконання вироку про позбавлення волі відстрочено, а також засуджених умовно або до виправних робіт; звинувачених у скоєнні злочину і не взятих під варту під час досудового слідства; що скоїли злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності внаслідок застосування заходів

громадського впливу, акта про амністію, до яких застосовані примусові заходи виховного характеру, а також ті, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність; звільнених із спеціальних навчально-виховних закладів; яким лікувальним закладом встановлено діагноз “наркоманія”).

Особливої уваги потребує нагляд прокурора за додержанням законів в діяльності спеціальних установ для неповнолітніх. Важливою умовою ефективної прокурорсько-наглядової діяльності є розподіл об'єктів нагляду між прокурорами АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя та міжміськрайпрокурорами. Пунктом 2 наказу Генерального прокурора України № 6/1 гн від 15.04.2004. “Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх” передбачено, що нагляд за додержанням законів у спеціальних установах для неповнолітніх республіканського та обласного підпорядкування здійснюють галузеві підрозділи обласних і прирівняних до них прокуратур; міського (районного) — міжміськрайпрокурорами.

Перевірки у зазначених установах мають проводитись систематично:

- у приймальниках-розподільниках для неповнолітніх — щомісячно;
- у притулках для неповнолітніх — щоквартально;
- у загальноосвітніх школах і професійних училищах соціальної реабілітації, центрах медико-соціальної та соціально-психологічної реабілітації — не рідше одного разу на півріччя.

Під час перевірок прокурор звертає увагу на законність вміщення неповнолітнього до зазначеної установи, відповідність вимогам закону заходів впливу, що до нього застосовуються, забезпечення умов тримання неповнолітніх та додержання їх прав.

Перевірки виконання законодавства про боротьбу з пияцтвом та наркоманією, а також проституцією серед неповнолітніх можуть дати позитивний ефект, як правило, лише тоді, коли вони носять комплексний характер, охоплюють діяльність щодо застосування відповідних законодавчих актів службами у справах неповнолітніх, органами освіти, охорони здоров'я тощо з огляду на розповсюдженість подібних правопорушень та їх впливу на злочинність. Для цього прокурори витребовують із вказаних органів узагальнюючу інформацію про розповсюдженість правопорушень, статистичні дані тощо (п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону України “Про прокуратуру”). Неповнота та неузгодженість такої інформації, якою володіють різні органи (наприклад, служба у справах неповнолітніх та міські, районні лікарні про кількість підлітків, які вживають наркотичні речовини), свідчить про відсутність належної взаємодії між ними у попередженні таких правопорушень і про те, що до таких підлітків не застосовуються належні заходи медично-правового характеру. Такі матеріали прокурорських перевірок мають обговорюватись на міжвідомчих нарадах із розробкою відповідних заходів щодо забезпечення виконання законів про профілактику правопорушень серед неповнолітніх.

§ 7. Особливості нагляду за розслідуванням кримінальних справ про злочини, а також суспільно небезпечні діяння, скоєні неповнолітніми

Нагляд за розслідуванням кримінальних справ про злочини, а також суспільно небезпечні діяння неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, здійснюється прокурором відповідно до вимог наказу Генерального прокурора України № 4/1 гн від 20.04.2004 “Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство”.

При цьому прокурори мають звертати особливу увагу на додержання правових гарантій, передбачених кримінально-процесуальним законодавством для неповнолітніх, законність їх затримання.

Прокурор перевіряє додержання вимог закону про те, щоб під час провадження попереднього слідства обов'язково з'ясувалися: вік неповнолітнього (щоб запобігти притягненню до відповідальності осіб, які не досягли встановленого законом віку кримінальної відповідальності), стан його здоров'я та загального розвитку (для визначення ступеня осудності), характеристика особи, умови життя та виховання, обставини, які негативно впливають на підлітка, наявність дорослих підбурювачів та інших осіб, які втягли неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 433 КПК України). Прокурор має пред'являти суворі вимоги до неухильного виконання законів щодо вивчення особи неповнолітнього правопорушника, умов його виховання, виявлення обставин, які сприяли вчиненню злочину або суспільно небезпечного діяння. Особливої уваги потребує виконання вимог закону щодо притягнення до відповідальності осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, а також батьків, діти яких вчинили діяння, що містять ознаки злочину, до досягнення віку кримінальної відповідальності (п. 6 наказу Генерального прокурора України № 6/1 гн від 15.04.2004).

Якщо суспільно небезпечне діяння вчинила особа у віці від 11 років до настання віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, то слідчий вносить мотивовану постанову про припинення справи та застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Справа разом з постановою надсилається прокурору, від якого залежить наступне направлення її на розгляд суду (ч. 1 ст. 7-3 КПК України). Якщо встановлено, що особа, яка вчинила у віці від 11 до 14 років діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачене покарання у виді позбавлення волі понад п'ять років, і її необхідно у зв'язку з цим негайно ізолювати, то за постановою слідчого або органу дізнання, за згодою прокурора, за вмотивованим рішенням суду вона може бути поміщена до приймальника-розподільника для неповнолітніх на строк до 30 діб (ч. 2 ст. 73 КПК України).

Що стосується підлітків, які досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, то вони, якщо злочини не мають великої небезпеки, можуть бути

звільнені від кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 9 КПК України прокурор, а також слідчий за згодою прокурора на підставі, передбаченій ст. 97 КК України, виносять мотивовану постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. В такому випадку неповнолітньому з додержанням вимог ст. 438 і 440 КПК України пред'являються обвинувачення і всі матеріали справи. В подальшому справа надсилається на розгляд суду. Згідно зі ст. 105 КК України до неповнолітнього можуть бути застосовані такі види примусових заходів виховного характеру: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, що їх замінюють, чи під нагляд педагогічного чи трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей та підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Прокурор при здійсненні нагляду повинен вжити усіх необхідних заходів до того, щоб органи досудового слідства забезпечили захист неповнолітнього обвинуваченого, враховуючи, що у справах щодо неповнолітніх відмова від захисника неприпустима (ч. 2 ст. 46 КПК України).

Особливо уважно повинен підходити прокурор до вирішення питання про можливість взяття під варту неповнолітнього, виходячи з того, що цей захід може застосовуватися до підлітків тільки у виключних випадках (ст. 434 КПК України).

Під час перевірки кримінальних справ прокурор також з'ясовує, чи додержана вимога ст. 438 КПК України в частині пред'явлення обвинувачення неповнолітньому у присутності захисника. Це стосується і пред'явлення матеріалів справи неповнолітньому обвинуваченому (ст. 440 КПК України).

У відповідності зі ст. 35 Закону України "Про прокуратуру" прокурор у судовому засіданні зобов'язаний вживати заходів до захисту інтересів держави та суспільства, прав та законних інтересів неповнолітніх, причому не тільки підсудних, а й потерпілих, свідків, інших учасників процесу, до усунень порушень закону, від кого б вони не виходили, у тому числі і від суду.

обить він це шляхом використання повноважень, закріплених у КПК України.